

УДК 72.031.8+72.038

Дорожкін О.В.,

Київський національний університет будівництва та архітектури

РЕГІОНАЛЬНЕ В АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ ДО 1991 Р.(СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто регіональне в стилістичних рисах архітектури України.

Ключові слова: регіональне, стилістика, Україна.

Актуальність. Розробка наукового інструментарію для реалізації регіонального (ad hoc) підходу до архітектурного проектування потребує з'ясування характеру регіонального в історії архітектури України.

Проблема. Невідомим є характер регіонального в стилістиці української архітектури [21:109]. Зокрема: баланс позичених та автохтонних форм, механізм позичання стилів, ступінь стилістичної однорідності, загальна стилістична структура. Відсутня цілісна фактологічна база та методологія емпіричних досліджень.

Гіпотеза. Архітектура України загалом є стилістично однорідною проте на території країни можуть бути виділені регіони із стійкими стилістичними особливостями архітектури.

Об'єктом дослідження є пам'ятки архітектури України хронологічного періоду до 1991 р.

Завдання дослідження виходять із гіпотези та уточнюють окремі її аспекти:

- особливості регіонування стилістики архітектури України за окремими періодами;
- ступінь впливу закордонних шкіл на формування архітектури України в історичній динаміці;
- природа та механізм походження автохтонних та запозичених стилістичних елементів української архітектури.

Предметом дослідження є регіональне в стилістичних особливостях об'єкта дослідження.

Метод дослідження складається із трьох послідовних кроків. На першому фактологічна база дослідження збирається та переводиться у зручний для подальшої роботи формат. На другому кроці виконується нанесення об'єктів фактологічної бази на мапу та побудова ізоліній щільності. На третьому етапі виконується узагальнююче районування та структурування.

Історіографічне дослідження показало [21:110] що фіксація систематичних місцевих відмінностей в архітектурі України має уривчастий характер. Охоплено два окремих періоди в історії української архітектури: виокремлення зон розповсюдження регіональних шкіл модерну виконано В. Чепеліком [52:72], районів з однорідною народною архітектурою початку-середини ХХ ст. – В. Самойловичем [44:32]. Єдина відома систематизація регіональних особливостей в історії української архітектури належить Віолле-ле-Дюку (рис. 1).

Фактологічну базу дослідження складено на основі даних фахової літератури [10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 24, 25, 26, 27]. Вона становить 2 866 пам'яток архітектури (із них 357 не збереглися), що знаходяться у 1 096 населених пунктах на території сучасної України. Ранніший із досліджуваних об'єктів датується IV ст. до н.е., пізніший – 1991 р. Наведено окремі статистичні показники по фактологічній базі (рис. 1).

Для визначення осередків розповсюдження стилістичних особливостей досліджені об'єкти нанесені на мапу із зазначенням ізоліній щільності. Інтерполяція окремих періодів відповідних границь утворюють загальну мапу стилістичних регіонів української архітектури. Визначення ступеню автентичності окремих періодів у історії вітчизняної архітектури проведено шляхом порівняльного аналізу пам'яток архітектури на її території України із пам'ятками архітектури на території країн, архітектура яких могла виявитися прототипом української.

Нанесення об'єктів на мапу по географічних координатах виконано із застосуванням програмного забезпечення Surfer 11. Побудова ізоліній щільності виконувалася в автоматичном режимі із застосуванням власноруч розробленого скріпту у програмному середовищі Processing 2.2.1. Наведено налаштування Surfer'у та фрагменти Processing'ового скріпту (рис. 1), в основу роботи якого покладено власна модифікація алгоритму типа convex hull.

В ході дослідження виявилось, що головним чинником стилістичних змін в архітектурі України була політична воля її керуючої еліти. Тому досліджений матеріал викладено по періодах, що співпадають із відомими історичними епохами в політичному житті країни [11:4, 19:16]:

- до 988 р. (31 об'єкт: 1.08 % від загальної кількості);
- 988-1240 рр.(54 об'єкти: 1.88 % від загальної кількості);
- 1241-1654 рр.(625 об'єктів: 21.81 % від загальної кількості);
- 1655-1775 рр.(820 об'єктів: 28.61 % від загальної кількості);
- 1776-1917 рр.(1 055 об'єктів: 36.81 % від загальної кількості);
- 1918-1991 рр.(281 об'єкт: 9.81 % від загальної кількості).

У період до 988 року в архітектурі України зафіксовано 31 пам'ятку. Об'єкти стилістично ідентифіковані попередніми дослідниками [12, 13, 15, 25, 27] за чотирма стилістичними течіями. Наведено окремі статистичні показники періоду (рис. 1).

Дослідниками встановлено регіональний характер розвитку всіх стилістичних течій української архітектури цього періоду. Н. Польщикова вказує на позичання переважної більшості давньогрецької архітектури із Мілету (у Херсонес – із Гераклі Понтійської, у Харакс – із Риму) [42:12]. Із V ст. н.е. грецькі колонії Північного Причорномор'я перетворюються з периферії Римської імперії на частину Візантійської метрополії. Внаслідок регіональні архітектурні особливості інколи визнаються за місцеву школу візантійської архітектури [32:54]. Місцеві будівельні спроби слов'янських племен та дохристиянська давньоруська архітектура є переважно вільними від античного та візантійського впливу [42:10]. Окремим археологічним знахідкам, що відносяться до будівельної діяльності інших народів, що мешкали на території України, риси архітектури не притаманні [41:27].

Географічне розташування стилістики української архітектури періоду до 988 року (рис. 1) дозволяє виділити два регіони – запозичений Південний (утворений давньогрецькою та давньовізантійською архітектурою) та автохтонний Північний (утворений давньоруською архітектурою). Просторове розміщення об'єктів відповідає історичному контексту: запозичена архітектура грецьких, римських та візантійських колоній південних територій (зокрема південного узбережжя Криму) розбавлена автохтонними будівельними спробами слов'янських племен північних регіонів.

У період із 989 по 1240 роки в архітектурі України зафіксовано 54 пам'ятки. Об'єкти стилістично ідентифіковані попередніми дослідниками [12, 24, 25, 26, 27] за десятьма стилістичними течіями. Наведено окремі статистичні показники періоду (рис. 2).

Дослідниками встановлено регіональний характер розвитку окремих стилістичних течій української архітектури цього періоду. Характер імпортування архітектурної традиції із Візантії до Київської Русі є однією із найбільш політизованих дискусій в історії української архітектури, що в залежності від державного підпорядкування території сучасної України діаметрально змінювала свій вектор. Повне заперечення будь-якого імпорту О. Некрасовим [39:53] змінюється ставленням до давньоруської архітектури як регіональної школи візантійської М. Бруновим [7:494]. П. Максимов вказує на позичання у давньоруській архітектурі із дерев'яних язицьких каплиць [35:44], а І. Олександровський на позичання із архітектури південного узбережжя Криму [2:14]. Д. Айналов [1:5], І. Грабарь [20:6] та М. Павлінов [40:3]

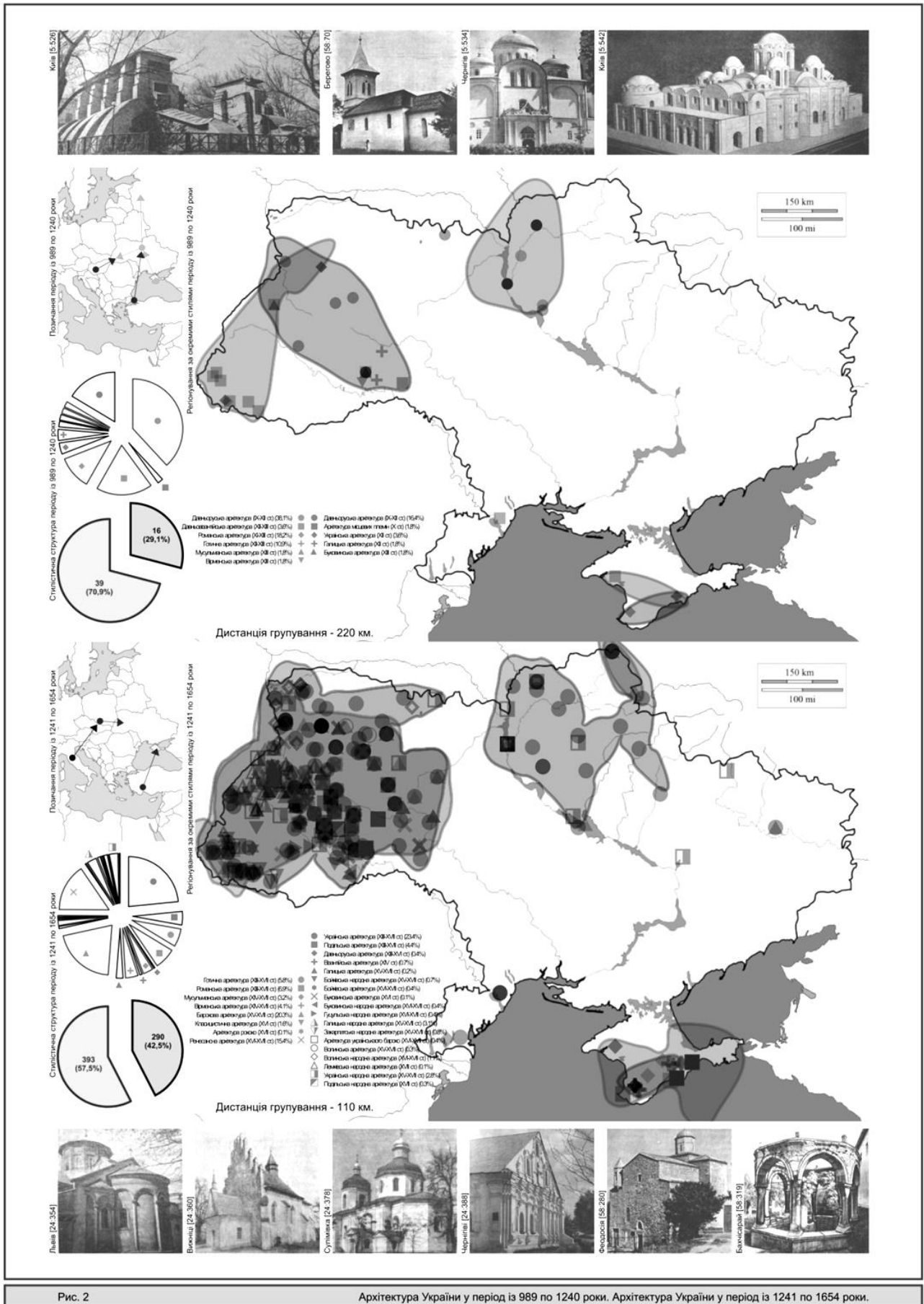

Рис. 2

Архітектура України у період із 989 по 1240 роки. Архітектура України у період із 1241 по 1654 роки.

вказують літописні свідчення відправлення посольства для дослідження собору Святої Софії у Константинополі для її відтворення у Києві. О. Герій знайдено прототипи орнаменту Софійського собору у Києві у візантійській пластиці X-XI ст, яка в свою чергу сформована впливом греко-римського (акант, плющ, композиція із вписаного у прямокутник ромба або кола) і східного (двонитковий крутень, багатопелюсткові радіальні та закручені розети, хрести з розширеними кінцями) мистецтва. Орнамент є спорідненим із прототипами з Малої Азії, Передньої Азії, Стародавнього Криту, Стародавнього Єгипту, Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, Візантії, мистецтва населення України від V ст. н.е. та мистецтва скіфів-сколотів. Названо прототипи: церкви Георгія в Салоніках, Сан Віталє в Равені, Хосіос Лукас у Греції, Неа Моні на Хіосі та Успіння в Нікеї [17:7].

Регіональний характер розвитку стилістичних течій української архітектури цього періоду із невизначеною попередніми дослідниками ступінню автентичності схематично визначено власноруч. Оглядом порівнянням морфології давньоруської та давньовізантійської архітектури визначено, що спробами автентичного копіювання були Десятинна церква та собор Святої Софії у Києві. Асиметрія, живописність та скульптурність давньоруської архітектури [39:153] порівняно симетричною, канонічною та геометричною візантійською створює враження що автентичне копіювання стикалося із низькою якістю виробництва робіт спричиненою застосуванням алкогольних напоїв гастробайтерами із древлян та полян, неритмічним фінансуванням робіт з боку Великого князя та значним обсягом хабарувань та відкатів у боярській верхівці. Київська та чернігівська школи давньоруської архітектури зазначеного періоду ідентифіковані як позичені, а галицька та подільська – як автентичні стилістичні пошуки. Формування автентичної української архітектури у вигляді регіональних галицької та буковинської шкіл відбувалося на периферії.

Географічне розташування стилістики української архітектури періоду із 989 по 1240 роки (рис. 2) дозволяє виділити п'ять регіонів: запозичений Центральний (утворений давньоруською архітектурою), автохтонний Західний (утворений давньоруською, галицькою та буковинською архітектурою), запозичений Західний (утворений романською та готичною архітектурою), автохтонний Південний (утворений українською архітектурою), запозичений Південний (утворений давньовізантійською та готичною архітектурою). Географічне розміщення об'єктів ілюструє процеси, що відбувалися на території України у зазначений період: імпортування візантійської архітектури до Києва, її подальше розповсюдження у периферійні регіони Київської Русі, імпортування європейської архітектури у Закарпатті та Криму.

У період із 1241 по 1654 роки в архітектурі України зафіксовано 625 пам'яток. Об'єкти стилістично ідентифіковані попередніми дослідниками [12, 24, 25, 26, 27] за двадцятьма шістьма стилістичними течіями. Наведено окремі статистичні показники періоду (рис. 2).

Дослідниками встановлено регіональний характер розвитку окремих стилістичних течій української архітектури цього періоду. Прототипи мусульманської архітектури за окремим типологічним класам споруд визначено Ю. Сющуком [46:14]. Так, хаммам мають ознаки позичань із Булгару, Закавказзя, Ірану та Єгипту, хани – із османських, анатолійсько-сельджуцьких та іранських взірців; медресе – із османських та анатолійсько-сельджуцьких взірців (Дербент; Ерсерум, Конї, Сівас, Стамбул, Токаті), мечеті – із взірців Баку, Дербенту, Каїру та Казані, текіє – із взірців Булгару, Бурси, Куня-Уренчі, Оброчища, меморіальні комплекси – із анатолійських, ахлатських, середньоазійських та османських взірців (Ахлат, Булгар, Ерсерум, Керман, Стамбул). Виділяється три типи громадських будівель мусульманської архітектури Криму за ступенем автентичності стилістики: типи, що дістали широке поширення в архітектурі суміжних регіонів (османські хани, лазні-хаммам, мечеті і мавзолеї; анатолійсько-сельджуцькі медресе), локальні модифікації відомих типів мусульманських споруд (дворові галерейно-чарункові медресе, тип мечетей з поперечною аркадою, 4- та 8-гранні портално-баневі і дворово-зальні мавзолеї), типи, для яких близьких аналогів виявити не вдалося (багатокамерні зально-чарункові текіє з 2- та 4-бічним розташуванням худжр, 4-гранні мінарети з зовнішніми сходами, багатокамерні лінійні медресе). М. Сапуною [45:4] вказано прототипи мусульманської архітектури Криму: караван-сарай Рабат-і-Малік в Бухарі, Північний мавзолей в Ургенчі, мавзолей Наджмед дін Кубра в Кунья Ургенчі, мавзолей Араб-Ата в Узбекистані, мечеть Ала-ед-Діна в Нігдє, мечеть Давганос в Карамані, мечеть Йєшил-джамі в Нікеї, мечеть Йєшил-джамі в Бурсі, мечеть Сахіб-ата в Коньє, Каратай медресе в Коньє, мечеть Улу-джамі в Діврігі, пірамідальні трюпи Ханської гробниці в Болгарах. Сющуком та Сапуною запропоновано періодизацію мусульманської архітектури Криму: XIII- I пол. XV ст. (вплив Малої Азії та держави Сельджукідів), II пол. XV-XVI ст. (вплив Османської імперії), XVII-XVIII ст. (переважно автентичний період).

Регіональний характер розвитку стилістичних течій української архітектури цього періоду із невизначеною попередніми дослідниками ступінню автентичності схематично визначено власноруч. Автохтона архітектура Закарпаття адаптувала не пластику (як галицька) та не композицію (як волинська) а шпилі на дзвіницях. Започаткована готичними шпильми Західної Європи морфологія сформувалася у ганзейських регіонах Німеччини,

Скандинавії та Прибалтиці імовірно як образ маяку, орієнтир для торговельних кораблів. Перетворення шпилів на протестантську ознаку спричинило її розповсюдження через центральну Німеччину до Чехії і далі на Закарпаття.

Географічне розташування стилістики української архітектури періоду із 1241 по 1654 роки (рис. 2) дозволяє виділити шість регіонів: автохтонний Центральний (утворений переважно українською архітектурою), запозичений Північний (утворений бароковою архітектурою), автохтонний Південний (утворений давньовізантійською архітектурою), запозичений Південний (утворений романською та мусульманською архітектурою), автохтонний Західний та запозичений Західний (обидва утворені низкою стилістичних течій). Географічне розміщення об'єктів ілюструє процеси, що відбувалися на території України у зазначений період: співіснування автохтонної та запозиченої архітектури західноукраїнських земель Речі Посполитої, цілковито автохтонний характер архітектури тяжіючого до незалежності Лівобережжя, практична відсутність об'єктів у зоні перманентного військового конфлікту (Житомирська, Волинська, Черкаська області), активні запозичення мусульманської та європейської архітектури на Півдні. Утверджено поділ архітектури на народну та офіційну, причому перша зазвичай автохтонна, дерев'яна та сільська, а друга запозичена, кам'яна та міська.

У період із 1655 по 1775 роки в архітектурі України зафіксовано 820 пам'яток. Об'єкти стилістично ідентифіковані попередніми дослідниками [12, 24, 25, 26, 27] за двадцятьма чотирма стилістичними течіями. Наведено окремі статистичні показники періоду (рис. 3).

Дослідниками встановлено регіональний характер розвитку окремих стилістичних течій української архітектури цього періоду.

О. Горбик [19:13] наголошує диференціацію української барокової архітектури: національне православне бароко і католицьке колоніальне бароко. Католицькому колоніальному барокові притаманне епігонічне перенесення взірців римської та польської архітектури. Місцеві культурні, архітектурні, будівничі традиції цілковито ігнорувались. Для католицького костельного будівництва під кінець доби характерна майже буквальна ретрансляція центральноєвропейських взірців [11:7]. Архітектурі Лівобережжя здебільше притаманні стилістичні риси російської архітектури, розбавлені провінційною романською архітектурою. В. Вечерський виділяє дві типологічні групи храмів цього періоду [11:4]. Перша з них відроджує розпланувально-просторові структури мурованих храмів Княжої доби що несе певні впливи західного бароко. Друга типологічна група пов'язана з розвитком розпланувально-просторових композицій, традиційних для українського дерев'яного монументального будівництва попередньої доби. У стильовому відношенні в

архітектурі України розглядуваної доби чітко розрізняються два напрямки: провінційне відгалуження центральноєвропейського бароко в західних регіонах; суттєво відмінну від бароко стилістику, що розвивалася у Наддніпрянщині, на Лівобережжі й Слобожанщині. Архітектура України доби Гетьманщини типологічно ближча до явищ європейського Ренесансу, ніж до синхронних барокових стилевих течій Європи. Стилістично архітектуру України доби Гетьманщини неправомірно визнавати ні бароковою, ані ренесансною, але як ренесансно-бароковий синтез в умовах хронологічної ретардації.

Регіональний характер розвитку стилістичних течій української архітектури цього періоду із невизначеною попередніми дослідниками ступінню автентичності схематично визначено власноруч. Розпочалося зародження автентичної національної архітектури карпатських народів бойків, гуцулів та лемків.

Географічне розташування стилістики української архітектури періоду із 1655 по 1775 роки (*рис. 3*) дозволяє виділити шість регіонів: автохтонний Центральний (утворений низкою стилістичних течій), запозичений Центральний (утворений переважно бароковою та класицистичною архітектурою), запозичений Східний (утворений класицистичною архітектурою), запозичений Південно-Центральний (утворений романтичною та класицистичною архітектурою), запозичений Західний (утворений переважно бароковою архітектурою) та запозичений Закарпатський (утворений бароковою та готичною архітектурою). Географічне розміщення об'єктів ілюструє процеси, що відбувалися на території України у зазначений період: існування цілісної автохтонної народної української архітектури та її численних місцевих різновидів водночас із розбитою по кордону між Заходом та Сходом запозиченою архітектурою. Простежуються імперський та автономний характер архітектурного процесу. Імперська логіка передбачає державне фінансування затверджуємих першими особами держави монументальних об'єктів імперського стилю. Рисами підходу є ігнорування контексту, формалізація рішень, довготерміновість будівництва. Автономна логіка передбачає будівництво об'єктів для сільської громади за умови самофінансування. Рисами підходу є вільний вибір стилю, невеликий масштаб, нетиповість об'єкту.

У період із 1776 по 1917 роки в архітектурі України зафіксовано 1 055 пам'яток. Об'єкти стилістично ідентифіковані попередніми дослідниками [11, 24, 25, 26, 27] за тридцяти п'ятьма стилістичними течіями. Наведено окремі статистичні показники періоду (*рис. 3*).

Дослідниками встановлено регіональний характер розвитку окремих стилістичних течій української архітектури цього періоду. О. Чепелік вказує на національний напрямок модерну як автентичний стиль що з'являвся в країнах де зростало усвідомлення етнічної самобутності (Польща, Чехія, Словаччина, Фінляндія, Україна) [53:6]. Б. Єрофалов характеризує розвиток архітектури Києва у XVIII ст. як автентичний та цікавий внаслідок самоуправління а подальше запозичене окласичнення при підсиленні імперського контролю як негативну тенденцію [23:14] продовжену запровадженням неовізантійського стилю Олександром III [23:46], обраного, як стверджує І. Олександрівський, Синодом за політичних мотивів [2:5]. Прототипи називаємого сучасниками "давньо-руським" неовізантійського стилю знаходяться на території Русі; так прототипом собору Володимира у Києві є ярославський храм Св. Іоанна [2:6]. О. Титар виділяє два автохтонних стилі в архітектурі Слобожанщини XVIII ст: народний та гетьманське бароко [47:10]. Б. Божинський вказує, що на формуванні української архітектури позначились творчі зв'язки з архітектурою Польщі, Угорщини, Румунії та інших країн, а національно-романтичні тенденції в архітектурі України були близькі до тенденцій, що розвинулися на початку XX ст. у Європі, зокрема в Польщі (закопанський стиль), в Росії (неоросійський стиль), у Чехословаччині (різновиди закопанського стилю), в Фінляндії тощо [5:11]. І. Бондаренко визначає що на межі XVIII-XIX ст. на Слобожанщині та загалом Україні форми самобутнього бароко змінюються на класицистичні. У хрестових безстовпних храмах пластичними засобами створюються асоціації із монументальністю кубічних об'ємів московських храмів XVII ст. Визнається й особистісний вплив на стилістику: у 1868-1886 рр. єпархіальний архітектор Слобожанщини Ф. Данилов застосовує російсько-візантійський стиль, а змінивши його у 1886 р. В. Немкін – неовізантійський стиль. Стилiстичні підтечії псевдоросійського стилю зумовлені вибором прототипічних джерел: до Новгород-Псковських прототипів XII-XIV ст. звертався О. Щусев, до дерев'яної архітектури російської Півночі – В. Покровський [6:19]. М. Будзар вказує експансію іншомовних культурних традицій як наслідок внутрішньої політики імперії щодо Лівобережжя (колонізація земель переселенцями) на початку XIX століття. Результатом є обігрування національно-історичних мотивів шляхом введення до складу архітектурних комплексів представницьких садиб "турецьких", "молдавських", "італійських", "китайських", "готичних" споруд. Іншим варіантом архітектурного оформлення дворянських садиб стало синтез прийомів народного будівництва та стильових форм класицизму [8:10]. Порівнянням часових рамок історизму в Європі, Росії і Україні О. Моргун встановлено тотожність їх структури, періодизації, морфології. А) 1840-1870 рр. історизм

(неороманіка, неоготика (англійські, італійські прототипи), неоренесанс (на базі італійського Відродження), русько-візантійський стиль (архітектурні форми руської ранньосередньовічної та візантійської архітектури), необароко). Б) 1870-1900 рр. історизм (неогрецький стиль (у вигляді ремінісценцій), неовізантійський, неороманіка, неоготика, неоренесанс на основі французького і італійського Ренесансу, необароко на базі італійських, французьких, голландських прототипів, неоросійський стиль (архітектурні форми російської архітектури XVI-XVII ст.), ремінісценції класицизму, ренесансно-барочні ремінісценції, орієнтальний стиль, еkleктизм (поєднання в одному об'єкті форм декількох архітектурних стилів)). Визначено що одеські архітектори доби історизму спиралися на широке коло історичних архітектурних прототипів: давньогрецьку архітектуру, візантійську архітектуру, романську і готичну архітектуру, італійське Відродження на всіх етапах його розвитку, французьке Відродження, бароко (італійське, французьке, голландське, "растреллівське"), руську ранньосередньовічну архітектуру, російську та українську архітектуру XVI-XVII ст., спадщину класицизму, мусульманську архітектуру, а також традиції Санкт-Петербурзької архітектурної школи. Вибір стилю будівлі залежав від соціального замовлення, творчих орієнтирів архітектора, але визначальним був чинник залежності стилістичного трактування будівлі від її функціонального призначення. Історичні стилі були своєрідним зоровим кодом за допомогою якого можна було зорієнтуватися в різновидах функціональних типів будівель. В 1840-1870 рр. (період романтизму) неороманський і неготичний стилі мали місце в архітектурі житлових і сакральних будівель неправославних конфесій, неоренесанс – житлові прибуткові будинки, будівлі закладів освіти, необароко – житлові прибуткові будинки, міські особняки, русько-візантійський стиль – будівлі православних церков. В період зрілого історизму 1870-1900 рр. неогрецький стиль особливо поширився в архітектурі особняків, будівель просвітницьких закладів, неороманський стиль у сакральних, житлових будівель, притулків, неоготика храмів неправославних конфесій, неоренесанс (італійські прототипи) в житлових прибуткових будинках, закладах освіти і фінансових установах, будівлях унікального призначення (залізничний вокзал, державні установи), неоренесанс (французькі прототипи) у житлових прибуткових будинках, заміських віллах, необароко (всі прототипи) у житлових прибуткових будинках, готелях, міському театрі, ремінісценції класицизму в будівлях закладів просвіти, неоруський стиль в будівлях православних церков, житлових прибуткових будинках, просвітницьких закладах, притулках, орієнтальний стиль у гідропатичних закладах, іноді житлових прибуткових будинках, заміських будинках, неовізантійський стиль в будівлях православних церков, ренесансно-барочні

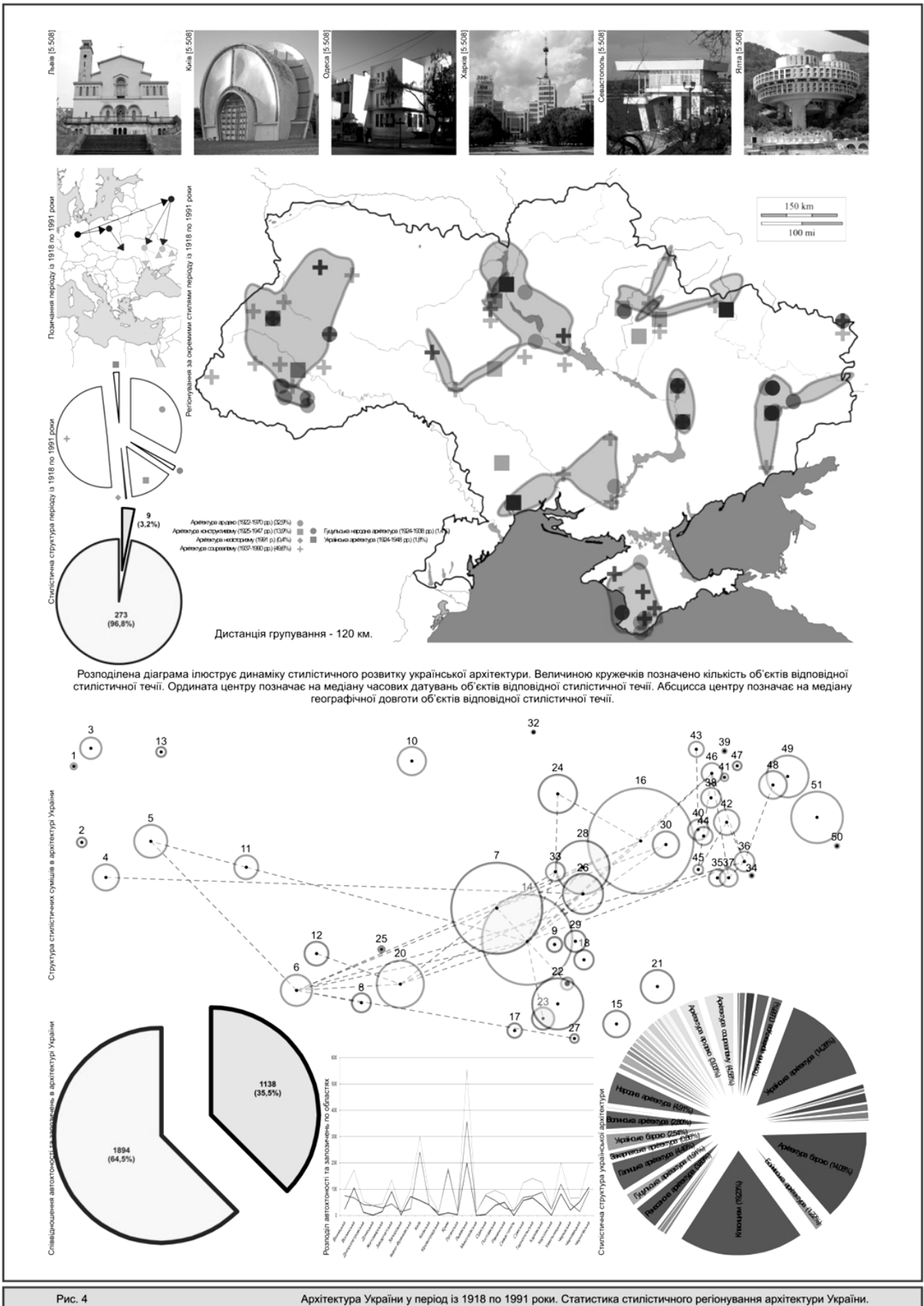
ремінісценції в замських будинках, особняках, адміністративних будівлях. Еклектизм спостерігається у всіх типах будівель. Найбільшого поширення в архітектурі Одеси періоду історизму набув неоренесанс який ґрунтувався на використанні форм, мотивів, прийомів італійського Ренесансу. Основні композиційні схеми будівель спиралися прототипи, які мали тенденцію змінюватись в часі: англійські палаци періоду готичного "відродження" (для палаців і особняків 1840-1870 рр.); флорентійські ордерні та безордерні палаццо (для фасадів прибуткових будинків, особняків, будівель учбових закладів першої половини ХІХ ст.); руський середньовічний храм (для православних храмів 1830-1850 рр.); палаццо пізнього Відродження (для фасадів житлових будинків, будівель фінансових установ, громадських, адміністративних будівель 1870-1900 рр.); італійські вілли з вежею і без вежі (замські будинки, дачі 1870-1900 рр.); російські та українські церкви другої половини ХVІІ ст. (православні храми 1860-1890 рр.); романські і готичні церкви (для католицьких і лютеранських храмів); палаци французького ренесансу (для фасадів прибуткових житлових будинків та громадських будівель 1860-1900 рр.), римські базиліки і оборонні синагоги ХVІІ-ХVІІІ ст. західних земель України (для єврейських синагог). Прототипами католицьких храмів Одеси були готичні собори Польщі, для лютеранських храмів – собори Німеччини ХІХ ст. Одеські архітектори в своїх стилізаціях звертались до таких історичних прототипів, як італійський Ренесанс, руська архітектура, готична архітектура, поєднували мотиви і форми Ренесансу і ампіру [38:8]. Х. Ковальчук вказує що львівському класицизму ХІХ ст. притаманні риси трьох із чотирьох його розповсюджених у Європі стилістичних підтечій: барочного, урядового та бідермейєру. Урядового стилю був найрозповсюдженішим внаслідок політичних мотивів його позичення із Вєни, причому урядова архітектура розповсюджена в фінансуємих урядом типах будівель – косяолах та театрах [30:10]. С. Лінда визначає вплив політичної ситуації як причину позичань відєнської архітектури до Львова, а як наслідок цього процесу культурну залежність від європейських архітектурних шкіл. Лінда визначає прототипи та аналоги для львівської архітектури в Європі, причому унікальні українські елементи не визначено [34:6]. Подальшого розвитку отримали унікальні риси народної архітектури бойків, лємків, гуцулів. В. Самойлович вказує на регіональні особливості сільського житла [30:11], А. Радченко виділяє унікальні елементи гуцульського декору [43:12], П. Федака виділяє унікальні морфологічні елементи народного житла гірського населення Закарпаття, пояснюючи особливості у межах окресленого регіону етнічними процесами [49:34]. Регіональний характер розвитку стилістичних течій української архітектури цього періоду із невизначеною попередніми дослідниками ступінню автєнтичності схематично визначено власноруч.

Географічне розташування стилістики української архітектури періоду із 1776 по 1917 роки (рис. 3) дозволяє виділити десять регіонів: автохтонний Центральний та автохтонний Західний (обидва утворені низкою стилістичних течій), автохтонний Слобожанський та автохтонний Луганський (обидва утворені переважно українською архітектурою), запозичений Західний (утворений низкою стилістичних течій), запозичений Центральний, запозичений Південний, запозичений Південно-Західний, запозичений Кримський (усі утворені переважно класицистичною архітектурою). Географічне розміщення об'єктів ілюструє процеси, що відбувалися на території України у зазначений період: сутнісну тотожність процесів розвитку імперської архітектури Західної та Східної України, доведене до абсолюту домінування класицистичної архітектури, розділення народної архітектури по державній ознаці. Виділення окремих невеликих регіонів вказує на центри регіонального розвитку української архітектури.

У період із 1918 по 1991 роки в архітектурі України зафіксовано 281 пам'ятку. Об'єкти стилістично ідентифіковані попередніми дослідниками [3, 4, 9, 10, 12, 15, 16, 22, 23, 25, 28, 29, 31, 36, 37, 48, 50, 54] за шостими стилістичними течіями. Наведено окремі статистичні показники періоду (рис. 4).

Дослідниками встановлено регіональний характер розвитку окремих стилістичних течій української архітектури цього періоду. І. Крейзер наголошує на спорідненості радянського ар-деко із аналогами в США, Франції, Великобританії та Німеччині [33:7]. Виділяють три напрямки запозичень до українського ар-деко: конструктивний (французький, демократичний, композиційно модерністський), ретроспективний (німецький, монументальний, композиційно ордерний) і ретроспективно-орнаментальний (американський, патерналістський, композиційно декоративний). Український ар-деко відрізняється семантично та співпадає морфологічно із західноєвропейським та американським аналогами. Регіональний характер розвитку стилістичних течій української архітектури цього періоду із невизначеною попередніми дослідниками ступінню автентичності схематично визначено власноруч. Виокремленого Р. Франковим карпатського регіоналізму 1960-80 рр, який характеризувався гострокутним дахом із виступаючими мансардними вікнами [51:8], на фактологічному матеріалі не знайдено. Єдиною ознакою регіонального було одиничне використання ускладнених пластичних вирішень в окремих будівлях Києва та Криму.

Географічне розташування стилістики української архітектури періоду із 1918 по 1991 роки (рис. 4) дозволяє виділити десять регіонів: автохтонний Центральний (утворений українською архітектурою), запозичений Центральний

(утворений низкою стилістичних течій), запозичений Південний та запозичений Кримський (обидва утворені переважно соцреалістичною архітектурою), автохтонний Західний (утворений гуцульською архітектурою), запозичений Західний (утворений переважно соцреалістичною архітектурою), автохтонний Слобожанський (утворений українською архітектурою), запозичений Слобожанський (утворений переважно архітектурою ар-деко), запозичений Дніпровський та запозичений Донецький (обидва утворені переважно соцреалістичною архітектурою). Географічне розміщення об'єктів ілюструє процеси, що відбувалися на території України у зазначений період: високій рівень адміністративного керування розвитком архітектури при повній відсутності спротиву з боку професійної спілки, високий рівень стилістичної однорідності у періоди між указами, високий рівень централізації архітектури біля республіканського та регіональних центрів. Радянська архітектура після 1917 року фактично перетворилася на московську із незначною самостійністю ленинградської, кавказької та прибалтійської. Обґрунтування їх необхідності формалізовано радянською теорією архітектури як регіоналізм.

Висновки, що є синтетичним узагальненням наведених емпіричних даних, становлять:

1. Регіоналізм є позитивно зафіксованим явищем практики української архітектури із притаманними йому емпіричними фальсифікуємими рисами. Питома вага автохтонної стилістики складає 34,5 % (1 138 об'єктів) проти 65,5 % (1 894 об'єкти) запозиченої стилістики. Автохтона українська архітектура складається на 47,4 % із регіональних шкіл народної дерев'яної архітектури. Запозичена українська архітектура на 53,3 % складається із бароко та класицизму.

2. В історії архітектури України виділено дві навперемінні тенденції: інтенсивне позичання із закордонних прототипів та їх екстенсивна адаптація до місцевих умов. Періоди позичання спричинені волею керуючої еліти під час активних політичних трансформацій та тривають 20-50 років, змінюючись адаптацією форм до регіональних умов в періоди стабільності.

3. Процес запозичення відбувається у два послідовні кроки. На першому відбувається прямий перенос стилістичних рис із культурних центрів країни-експортеру до столиці країни-імпортеру. У процесі переносу архітектурні форми зазнають викривлень внаслідок особливостей місцевого клімату, матеріальної бази та технології будівельного виробництва. На другому кроці відбувається розповсюдження стилістичних рис із центрів політичної влади до периферії відповідних державних утворень.

4. Цикли запозичення та адаптації, що завдали радикальної трансформації стилістики архітектури України, повторювалися тричі:

- запозичення давньовізантійської архітектури наприкінці X ст. (складова політики християнізації Київської Русі Володимиром Великим);
- запозичення російського ампіру на початку XIX ст. (складова політики внутрішньої колонізації України Російською Імперією Катерини II);
- запозичання ар-деко та соцреалізму у другій третині XX ст. (складова політики радянської та русифікації України Й. Сталінім).

5. Розвиток автохтонної української архітектури прискорюється у періоди підвищення ролі місцевого самоврядування на землях вільних від політичних та військових конфліктів. В історії української архітектури найкращі умови для цього були створені в XVIII-XIX ст. на території Галичини та Прикарпаття.

6. Стилiстична однорiднiсть архiтектури України пiдсилюється вiд епохи до епохи. Процес консолiдацiї архiтектури розпочався у добу Київської Русi, уповiльнився пiсля її розпаду, з приєднанням до Росiйської iмперiї рiзко прискорився, а iз об'єднанням усiх земель України закiнчився. Регiональнi стилiстичнi розбiжностi в архiтектури України XX ст. носять незначний характер.

7. Якiсть зiбраної фактологiчної бази обмежує точнiсть отриманих регiональних утворень. Окремi перiоди можуть бути доповненi не включеними до них спорудами. За одиничними виключеннями вказанi дослiдниками напрямки позичання не пiдтверджуються фактологiчними даними. Iснуючi стилiстичнi iдентифiкацiї доцiльно уточнити iз застосуванням кiлькiсних методiв. Доцiльним може виявитися вiдмовлення вiд культурних денотацiй шляхом присвоєння стилiстичним течiям буквових або цифрових назв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Айналовъ Д. Древние памятники искусства Киева. – Харьковъ: Печатное Дѣло, 1899. – 62 с.
2. Александровский И.В. Соборъ Св. Владимира в Киевѣ. – Киевъ: Тип. С.В. Кульженко, 1897. – 80 с.
3. Андрущенко Н. Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко. // Архитектура СССР. № 6.– 1982.– с. 34-35.
4. Блохин В. Промархитектура – тенденции и проблемы. // Архитектура СССР. № 3.– 1988.– с. 16-27.
5. Божинський Б.І. Український національно-романтичний напрям модерну в архітектурі Харкова. Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Харків, 2007. – 24 с.
6. Бондаренко І.В. Передумови і тенденції стильового розвитку храмової архітектури Слобожанщини (друга половина XIX – початок XX ст.). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Київ, 1999. – 23 с.
7. Брунов Н.И. Очерки по истории архитектуры. Т. 2. – Москва: Центрполиграф, 2003. – 540 с.

8. Будзар М.М. Дворянська сільська садиба Лівобережної України XIX ст.: типологія та еволюція культурних форм. Автореф. дис...канд. іст. наук: 26.00.01. Київ, 2009. – 22 с.
9. Былинкин Н.П. История советской архитектуры. – Москва: Стройиздат, 1985. – 256 с.
10. Былинкин Н.П. Современная советская архитектура. – Москва: Стройиздат, 1985. – 224 с.
11. Вечерський В.В. Архітектура й містобудування України доби Гетьманщини (особливості становлення і розвитку. 1648-1781 рр.). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Київ, 2001. – 22 с.
12. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – Київ: НДІПІАМ, 2002. – 592 с.
13. Всеобщая история архитектуры. Т. 3. – Ленинград: Стройиздат, 1966. – 681 с.
14. Всеобщая история архитектуры. Т. 6. – Москва: Стройиздат, 1968. – 567 с.
15. Всеобщая история архитектуры. Т. 10. – Москва: Стройиздат, 1972. – 591 с.
16. Всеобщая история архитектуры. Т. 12. Кн. 1. – Москва: Стройиздат, 1975. – 755 с.
17. Герій О.О. Орнамент Софії Київської (генеза, типологія, художньо-функціональні особливості). Автореф. дис...канд. мистецтвознавства: 17.00.06. Львів, 2003. – 22 с.
18. Головка Г.В. Архитектура Советской Украины. – Москва: Стройиздат, 1973. – 158 с.
19. Горбик О.О. Сильові риси архітектури провінційного католицького барокового храму (на прикладі костьолів Київщини і Волині). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Київ, 2003. – 19 с.
20. Грабарь И. История русского искусства. Т. I. – Москва: Издание I. Кнебель, 1910. – 508 с.
21. Дорожкін О.В. Історіографія регіонального світової та українській теорії архітектури. // Містобудування та територіальне планування. № 51. – 2014. – с. 96-113.
22. Егерев В. Творческие проблемы архитектуры общественных зданий. // Архитектура СССР. № 10. – 1980. – с. 3-15.
23. Ерофалов-Пилипчак Б.Л. Архитектура имперского Киева. – Киев: А.С.С, 2000. – 192 с.
24. Жариков Н.Л. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 1. – Киев: Будівельник, 1983. – 160 с.
25. Жариков Н.Л. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 2. – Киев: Будівельник, 1985. – 336 с.
26. Жариков Н.Л. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 3. – Киев: Будівельник, 1985, 1985. – 337 с.
27. Жариков Н.Л. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 4. – Киев: Будівельник, 1986. – 375 с.
28. Иконников А.В. Авраам Милецкий // Архитектура СССР. № 3. – 1988. – с. 48-57.
29. Катеринога М. Украинский государственный музей истории Великой Отечественной войны 1941-1945 годов. // Архитектура СССР. № 6. – 1982. – с. 10-12.
30. Ковальчук Х.І. Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. (стильові тенденції та типологія споруд). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Львів, 2005. – 21 с.
31. Коломиец Н. Крещатик. // Архитектура СССР. № 6. – 1982. – с. 29-30.
32. Кох В. Энциклопедия архитектурных стилей. – Москва: БМ АО, 2005. – 528 с.
33. Крейзер І.І. Еволюція пластичної мови стилю ар деко у вітчизняній архітектурі кінця 20-х – 50-х рр. XX ст. Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Харків, 2004. – 19 с.
34. Лінда С.М. Стилiстичні та архітектурно-композиційні аспекти розвитку архітектури Львова періоду історизму у XIX - поч. XX ст. Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Львів, 1999. – 14 с.
35. Максимов П.Н. Творческие методы древнерусских зодчих. – Москва: Стройиздат, 1976. – 240 с.

36. Мартынюк С. Городу Киеву – 1500 лет. // Архитектура СССР. № 6.– 1982.– с. 1-9.
37. Мастера современного советского зодчества. // Архитектура СССР. № 11.– 1978.– с. 46-51.
38. Моргун О.Л. Историзм в архітектурі Одеси другої половини XIX – початку XX ст. (стильові та композиційні аспекти). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Одеса, 2010. – 20 с.
39. Некрасов А.И. Византийское и русское искусство. – Москва: Издание государственного универсального магазина, 1924. – 209 с.
40. Павлиновъ А.М. История русской архитектуры. – Москва: Типо-литогр. Высоч. утвержд. Т-ва И.Н. Кушнеревъ К°, 1894. – 264 с.
41. Польщикова Н.В. Строительство и архитектура Украины до образования Киевского государства. – Одесса: Астропринт, 2002. – 160 с.
42. Польщикова Н.В. Розвиток і принципи становлення східнослов'янської архітектури (від пізнього палеоліту до епохи Київської Русі). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Макіївка, 2013. – 19 с.
43. Радченко А.Г. Дерев'яний та металевий декор у міській архітектурі Гуцульщини і Покуття наприкінці XIX – у першій третині XX ст. (генезис, типологія, стилістика). Автореф. дис...канд. мистецтвознавства: 17.00.06. Івано-Франківськ, 2009. – 18 с.
44. Самойлович В.П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. – Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури, 1961. – 230 с.
45. Сапунова М.Ю. Архітектурно-композиційні прийоми мусульманських громадських будівель Криму XIII-XVIII ст. Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Львів, 2007. – 21 с.
46. Сющук Ю.Г. Историко-теоретичні аспекти типології громадських будівель мусульманської архітектури Криму XIII-XVIII ст. Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Київ, 2002. – 19 с.
47. Титар О.В. Бароко та народний стиль у формуванні слобожанської ментальності. Автореф. дис...канд. філософ. наук: 09.00.12. Харків, 2003. – 22 с.
48. Тульчинский М. Проектирование и строительство высших сельскохозяйственных учебных заведений. // Архитектура СССР. № 9.– 1954.– с. 18-22.
49. Федака П.М. Народне житло українців Закарпаття XVIII-XX століть. Автореф. дис...докт. іст. наук: 07.00.05. Київ, 2009. – 45 с.
50. Фомин Г.Н. Задачи дальнейшего совершенствования планировки и застройки сел, повышения эффективности и качества строительства. // Архитектура СССР. № 11.– 1980.– с. 1-12.
51. Франків Р.Б. Особливості розвитку української архітектури пострадянського періоду (1991-2001 рр.). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Львів, 2005. – 20 с.
52. Чепелік В.В. Український архітектурний модерн. – Київ: Видавництво КНУБА, 2000. – 378 с.
53. Чепелік О.В. Національні аспекти теорії архітектури (на прикладі України). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Київ, 2002. – 14 с.
54. Штолько В.Г. Українська академія архітектури. Персональний склад. – Київ: Видавничий дім А+С, 2007. – 152 с.

Аннотация

Регионализм является позитивно зафиксированным явлением в практике украинской архитектуры с присущими ему эмпирическими свойствами. В истории архитектуры Украины выделено две переменные тенденции: интенсивное заимствование зарубежных прототипов и их экстенсивная адаптация к местным условиям. Периоды заимствования побуждены волей

правлящей элиты во время политических трансформаций и сменяются адаптацией форм к региональным условиям. Развитие автохтонной украинской архитектуры ускоряется в периоды повышения роли местного самоуправления. Очищение от культурных денотаций путем присвоения стилистическим течениям буквенных или цифровых индексов является шагом к объективизации историко-архитектурных исследований.

Annotation

Regionalism is positively observed issue in the practice of Ukrainian architecture with empirically falsified properties. Two odd reversal tendencies are defined in Ukrainian architecture: intensive adoption from foreign prototypes and their extensive adaptation to local conditions. Adoption periods were driven by the political will of governing elite while radical political transformations are ongoing and adaptation periods flourished during stability periods. Aboriginal architecture accelerates in self-governed sustainable communities. Clearing cultural denotations of styles with the help of their names replacement with numbers or indexes could drive objectification of research in architecture history.